Παρουσίαση του θέματος του Συνεδρίου της ΝΛΣ 2027

από τον Éric Zuliani

Φαντασιωσικά σενάρια

Σας προτείνω να ασχοληθούμε αυτή τη χρονιά με τα φαντασιωσικά σενάρια.

Η κλινική προσέγγιση του ζητήματος της φαντασίωσης κατέχει, στο πεδίο μας, μια παράδοξη θέση: αναφερόμαστε ελάχιστα στην φαντασίωση, τόσο κατά την αναλυτική εμπειρία όσο και στις εκδηλώσεις μας – ας σημειώσουμε ωστόσο την πρόσφατη έκδοση του τεύχους του *La Cause du désir* με τίτλο *Fantasme.* Αν η φαντασίωση αποκτά ιδιαίτερη σημασία στο τέλος μιας ανάλυσης στον βαθμό που συζητάμε για την υπέρβασή της, υπό ποια μορφή παρουσιάζεται κατά την αναλυτική εργασία και ποια είναι η λειτουργία της;

Δεν θα ξεκινήσουμε από τον τύπο της φαντασίωσης που γνωρίζετε, $ ◇ *a*, αλλά, αντίθετα, από τη διερεύνηση αυτών των φαντασιωσικών σεναρίων στην ανάλυση και στον πολιτισμό, γεγονός που θα μας επιτρέψει να μάθουμε περισσότερα για το υποκείμενο του ασυνειδήτου στις σχέσεις του με το εν λόγω αντικείμενο *a*.

Μια εικόνα που τίθεται σε λειτουργία μέσα στη σημαίνουσα δομή

Το *σενάριο*, με την κινηματογραφική έννοια του όρου, είναι ένας γραπτός αφηγηματικός ιστός, μια καθορισμένη εκ των προτέρων διάρθρωση, η οποία θα δώσει σε μια ταινία τη δομή της, προτού το μοντάζ δημιουργήσει μια εκδοχή της. Το φαντασιωσικό σενάριο δεν ανάγεται απλώς στη φαντασία: η εικόνα ενεργοποιείται εκεί μέσα στη σημαίνουσα δομή,[1] σύμφωνα με τον ορισμό της φαντασίωσης που δίνει ο Λακάν στο κείμενό του «Η κατεύθυνση της θεραπείας και οι αρχές της εξουσίας της», κάτι που επιτρέπει να προσανατολιστούμε μέσα στις φαντασιακές δημιουργίες, ενός Χανς, για παράδειγμα.

[1] J. Lacan, «La direction de la cure et les principes de son pouvoir», *Écrits*, Παρίσι, Seuil, 1966, σ. 637.

Μπορούμε λοιπόν να αντιληφθούμε την φαντασίωση, όπως σημείωνε ο Ζακ-Αλέν Μιλέρ με την ευκαιρία της έκδοσης του Σεμιναρίου *Η λογική της φαντασίωσης*, κατ' αρχάς ως μοναχική ονειροπόληση, ως ημερήσια ονειροπόληση με ενίοτε παρηγορητική χροιά· και στη συνέχεια «ως μέσο απόλαυσης – και πάλι μοναχικής».[2] Εδώ, η εικόνα, η λέξη, η φράση, το σενάριο είναι στη διάθεση του υποκειμένου και υποστηρίζουν τον αυνανισμό, μια σεξουαλική δραστηριότητα στην οποία ο Φρόυντ έδωσε ιδιαίτερη προσοχή και η οποία τροποποιήθηκε με την έλευση της πορνογραφίας. Υπάρχει μια τρίτη έννοια, την οποία διευκρινίζει ο Ζακ-Αλέν Μιλέρ, και η οποία είναι «πιο σύνθετη: η ασυνείδητη φαντασίωση, η λεγόμενη *θεμελιώδης* φαντασίωση, η οποία πλαισιώνει ολόκληρη την ψυχική ζωή του υποκειμένου και αποκαλύπτεται στη διάρκεια της θεραπείας».[3] Αυτά τα φαντασιωσικά σενάρια, που βιώνονται με μοναχικό τρόπο, είναι δύσκολο να εκτεθούν στην ανάλυση, καθώς το υποκείμενο τείνει περισσότερο να μιλά για τα συμπτώματά του· το ότι η φαντασίωση αποκαλύπτεται κατά τη θεραπεία σημαίνει ότι δεν ανάγεται μόνο στο λέγειν και την ερμηνεία του: για τον Φρόυντ, η φαντασίωση κατασκευάζεται.

Το να ενδιαφερόμαστε για την φαντασίωση σημαίνει να φωτίζουμε, πέρα από ό,τι υπάγεται στον σημαίνοντα αλγόριθμο $S_1 \rightarrow S_2$, αυτό που απορρέει από τον τύπο της φαντασίωσης, $\$ \diamond a$.

Εμβέλεια των φαντασιωσικών σεναρίων

Ο Ζακ-Αλέν Μιλέρ υπενθύμισε, στο τελευταίο Συνέδριο της ΠΕΨ, ότι μπορούμε να έχουμε μια ιδέα της φαντασίωσης κάποιου υποκειμένου ήδη από τη στιγμή που έρχεται να μας συναντήσει. Γιατί άραγε; Επειδή κάτι από αυτή την φαντασίωση έχει κλονιστεί, γεγονός που οδηγεί το υποκείμενο να αιτηθεί μια ερμηνεία. Ας πάρουμε το παράδειγμα των πρώτων σταδίων της θεραπείας του Ανθρώπου με τα ποντίκια, για να αντιληφθούμε την εμβέλεια αυτού που εννοούμε ως φαντασιωσικό σενάριο.

Ο Άνθρωπος με τα ποντίκια βρίσκεται αρχικά αντιμέτωπος με ένα πρώτο σενάριο διεστραμμένων αποχρώσεων, αυτό του μαρτυρίου με τον ποντικό, το οποίο ασκεί πάνω του και τη μεγαλύτερη επίδραση. Ένα δεύτερο σενάριο, εξίσου φαντασιωσικό, είναι εκείνο του δαιδαλώδους κυκλώματος ενός χρέους που είναι

[2] J.-A. Miller, «Propos sur *La Logique du fantasme*», *La Cause du désir*, αρ. 114, Ιούνιος 2023, σ. 69.
[3] *Στο ίδιο.*

αδύνατο να αποπληρωθεί. Ένα τρίτο, τέλος, εκτυλίσσεται στη μεταβιβαστική σκηνή εμπλέκοντας τον Φρόυντ υπό τη μορφή του σκληρού καπετάνιου.

Πρόκειται εκεί, θα λέγαμε, για *μια έμπρακτη εκδήλωση της σεξουαλικής πραγματικότητας του ασυνειδήτου*. Ο Φρόυντ το σημειώνει, όταν επισημαίνει ότι ο Άνθρωπος με τα ποντίκια χρειάστηκε «να πειστεί, μέσω των επώδυνων οδών της μεταβίβασης, ότι οι σχέσεις με τον πατέρα του ενέπλεκαν πράγματι αυτά τα ασυνείδητα συναισθήματα [ιδίως το μίσος]».[4] Να γιατί ο Λακάν μπορεί να πει: «Το να οδηγήσουμε τον ασθενή στη θεμελιώδη φαντασίωσή του, δεν σημαίνει να του μάθουμε κάτι, αλλά να μάθουμε από αυτόν πώς να πράξουμε. Ο ίδιος ο ασθενής ξέρει πώς να πράξει, στον βαθμό που το ευνοούμε, ως προς το αντικείμενο *a* στη σχέση του με τον διχασμό του υποκειμένου, κι εμείς βρισκόμαστε στη θέση του αποτελέσματος».[5]

Το διαφαινόμενο και υποδηλούμενο

Από την αρχή της ανακάλυψής του, ο Φρόυντ ενδιαφέρεται για τα συμπτώματα που συνδέονται με τη σεξουαλικότητα, χωρίς να παραβλέπει αυτό που ονομάζει φαντασιοπληξία ή φαντασίωση, η οποία λειτουργεί σαν στήριγμα αυτής της σεξουαλικότητας. Στις *Επιστολές προς τον Φλις*, εξετάζει αυτά τα σενάρια σε σχέση με το όνειρο. Ανατρέχει στις παιδικές πηγές· τα εντοπίζει τόσο στη νεύρωση όσο και στην παράνοια. Το κομβικό εδώ είναι ότι τα συνδέει με την επιθυμία, και όχι πρωτίστως με την πραγματικότητα. Η εγκατάλειψη της *Neurotica* αποδίδει πράγματι στην φαντασίωση κεντρική θέση σε σχέση με την αντικειμενική πραγματικότητα. Η ψυχική πραγματικότητα, όπου συμβάν και φαντασίωση συμπλέκονται, γίνεται τότε καθοριστική.[6]

Όσον αφορά τις παιδικές τους ρίζες, ο Φρόυντ υπογραμμίζει τη σημασία του ακουσμένου και του ιδωμένου στη διαμόρφωσή τους, προαναγγέλλοντας τα δύο ενορμητικά αντικείμενα που εμπλέκονται: τη φωνή και το βλέμμα. Πιο συγκεκριμένα, τα φαντασιωσικά σενάρια εμπεριέχουν υπονοούμενα, αχνά διαφαινόμενες εικόνες, δηλαδή κάτι που υπερβαίνει αυτό που έχει ακουστεί ή ιδωθεί, όπως και στον φετιχισμό

[4] Σ. Φρόυντ, *Τρία ιστορικά ασθενείας. Παρατηρήσεις για μια περίπτωση ψυχαναγκαστικής νεύρωσης* («Ο Ράττενμαν»), μτφρ. Λ. Αναγνώστου, Αθήνα, Επίκουρος, 1995, *passim*.
[5] J. Lacan, *Le Séminaire*, livre XII*, Problèmes cruciaux pour la psychanalyse*, κείμενο επιμελημένο από τον Ζ.-Α. Μιλέρ, Παρίσι, Seuil & Champ freudien Éd., 2025, σ. 297.
[6] J.-A. Miller, « Le Séminaire de Barcelone sur *Die Wege der Symptombildung*», *Le Symptôme-charlatan*, Παρίσι, Seuil, 1998.

ή στην πρωταρχική σκηνή. Αυτοί οι φαντασιωσικοί σχηματισμοί παραμένουν καθηλωμένοι στην ψυχική ζωή του υποκειμένου και δύσκολα αναδύονται στο πλαίσιο της συνεδρίας. Επομένως το να ενδιαφερόμαστε για τηη φαντασίωση σημαίνει να στρέφουμε την προσοχή μας πέρα από αυτό που δομεί την κλινική, δηλαδή το σύμπτωμα. Η συμπλήρωση του τελευταίου με τον εντοπισμό των φαντασιωσικών σεναρίων μάς οδηγεί στη διερεύνηση των σχέσεων της φαντασίωσης και του συμπτώματος υπό το πρίσμα της ενορμητικής ικανοποίησης. Εξού και ο τίτλος του μαθήματος του Ζακ-Αλέν Μιλέρ στο πλαίσιο του *Ο λακανικός προσανατολισμός*: «Από το σύμπτωμα στη φαντασίωση και αντίστροφα».[7]

Η δοκιμασία της επιθυμίας του Άλλου

Η φαντασίωση μας εισάγει λιγότερο στο ζήτημα της πραγματικότητας και περισσότερο σε εκείνο που μπορεί να εκδηλωθεί μέσα σε αυτήν: την επιθυμία του Άλλου ή ακόμη και στη βούλησή του για απόλαυση. Αυτή τη δομή ενός επέκεινα, εκείνου της επιθυμίας του Άλλου, έναντι της οποίας αμύνεται ο νευρωτικός, υποδηλώνουν το άγχος του φοβικού, η φυγή της υστερικής ή το επιθυμιοκτόνο του ψυχαναγκαστικού. Η επιθυμία του Άλλου αποτελεί μια δοκιμασία,[8] απέναντι στην οποία το υποκείμενο αμύνεται με κάθε είδους φαντασιωσικά σενάρια. Η υστερική εισάγει έναν τρίτο, που θα μπορούσε να ανταποκριθεί στην επιθυμία του Άλλου, απολαμβάνοντας τη δική της ανικανοποίητη επιθυμία. Ο ψυχαναγκαστικός προσφέρει στον Άλλον, ο οποίος ζητά και επομένως επιθυμεί, το θέαμα της αδύνατης και, ως εκ τούτου, συγκρατημένης επιθυμίας του.

Πώς διαμορφώνεται η φαντασίωση στο αρσενικό και πώς στο θηλυκό; Ερώτημα που ανοίγει το πεδίο της ερωτικής ζωής, όπου ο φαλλός δίνει τον ρυθμό στις παντομίμες που είναι εγγενείς στην κωμωδία των φύλων.

Το Σεμινάριο VI θα αποτελέσει σημαντικό ορόσημο για την εργασία μας. Εκεί ο Λακάν, σύμφωνα με τον Ζακ-Αλέν Μιλέρ, διατυπώνει την πρώτη του λογική της φαντασίωσης: «Αργότερα θα ακολουθήσει το Σεμινάριο XIV με τίτλο “Η λογική της

[7] J.-A. Miller, « L’orientation lacanienne. Du symptôme au fantasme et retour », διδασκαλία που δόθηκε στο πλαίσιο του Τμήματος Ψυχανάλυσης του Πανεπιστημίου Paris 8, 1982-1983, ανέκδοτο· και J.-A. Miller, «Symptôme – Fantasme », *La Cause du désir*, αρ. 114, Ιούνιος 2023, σ. 72.
[8] J. Lacan, « La signification du phallus », *Écrits*, ό.π., σ. 693. [Στα ελληνικά: «Η σημασία του φαλλού», μτφρ. Βλάσης Σκολίδης, *Η Ψυχανάλυση*, έκδοση της Ευρωπαϊκής Σχολής Ψυχανάλυσης, τχ. 4, 1999.]

φαντασίωσης". Αυτή η δεύτερη λογική της φαντασίωσης […] θα στηριχθεί στο άρθρο […] "Θέση του ασυνειδήτου"[9] […], το οποίο ο Λακάν σχολίασε στο Σεμινάριο XI».[10]

Στο Σεμινάριο VI η φαντασίωση χαρακτηρίζεται θεμελιώδης, στον βαθμό που επικεντρώνεται σε αυτό που συνδέει το υποκείμενο με το αντικείμενο, εδώ αντικείμενο της επιθυμίας και όχι ακόμη της ενόρμησης. Η επιθυμία του Άλλου δεν είναι ο Άλλος, αλλά η έλλειψή του, στην οποία το υποκείμενο ανταποκρίνεται μέσω του κατάστιχου του αντικειμένου. Πέρα από τις απαντήσεις που συνεπάγεται η επιθυμία του Άλλου ως νεύρωση, ψύχωση και διαστροφή, αντιλαμβανόμαστε τη σημασία του ρόλου που αποκτά η επιθυμία του αναλυτή στην καθοδήγηση της θεραπείας. Ας το απεικονίσουμε με μια τυπική κλινική ακολουθία που παραθέτει ο Ζακ-Αλέν Μιλέρ: κάθε θεραπευτικό κέρδος επί του συμπτώματος ενέχει μια φαντασιωσική ανάδυση όπου εκδηλώνεται για το υποκείμενο η επιθυμία του Άλλου.[11] Αυτός ο κύκλος δεν υποδηλώνει, άραγε, με την ίδια του την κίνηση, μια επιστροφή στο σημείο του αδιεξόδου του υποκειμένου και τη λειτουργία που επιτελεί εκεί η επιθυμία του αναλυτή ώστε να βρεθεί μια διέξοδος;

Στο ίδιο Σεμινάριο VI, καθώς και αλλού, ξεκινώντας από τη διαπίστωση ότι οι δρόμοι της επιθυμίας είναι διεστραμμένοι, ο Λακάν αναπτύσσει μια διαφορική κλινική της φαντασίωσης όσον αφορά τη διαστροφή, όπου είτε αναζητείται το αντικείμενο είτε στοχεύονται το υποκείμενο και ο διχασμός του. Το «σαντικό μπουντουάρ»,[12] αν εισέλθουμε σ' αυτό, θα φωτίσει την ηθική ανατροπή που εισήγαγε ο Φρόυντ όσον αφορά την απόλαυση, καθώς και μια διαφορική κλινική για το πεπρωμένο της φαντασίωσης, την οποία οφείλουμε να διαλευκάνουμε, καθώς ο Λακάν υπογραμμίζει ότι «ο Σαντ δεν εξαπατάται από τη φαντασίωσή του, στον βαθμό που η αυστηρότητα της σκέψης του μεταφέρεται στη λογική της ζωής του».[13]

Η φαντασίωση σε θέση πραγματικού

Η φαντασίωση βρίσκεται σε παράδοξη θέση ως προς το πραγματικό, κάτι που τονίζει ο Λακάν όταν αναφέρεται σε αυτήν ως οθόνη: «Το επίπεδο της φαντασίωσης λειτουργεί σε σχέση με το πραγματικό. Το πραγματικό υποστηρίζει την φαντασίωση, η

[9] Ζ. Λακάν, «Θέση του ασυνειδήτου», μτφρ. Επ. Θεοδωρίδης, Ν. Λινάρδου, Ρ. Μπλανσέ, Ν. Παπανικολάου, *Η Ψυχανάλυση*, τχ. 6, Άνοιξη 2009, σ. 12 κ.ε. (Σ.τ.Μ.)
[10] J.-A. Miller, « Une introduction à la lecture du Séminaire VI, *Le désir et son interprétation* », *La Cause du désir*, αρ. 86, Μάρτιος 2014, σ. 63.
[11] J.-A. Miller, « Symptôme – Fantasme », *ό.π.*, σ. 75.
[12] J. Lacan, « Kant avec Sade », *Écrits*, ό.π., σ. 765.
[13] *Στο ίδιο*, σ. 778.

φαντασίωση προστατεύει *το* πραγματικό».[14] Ο Λακάν δεν λέει «προστατεύει *από το* πραγματικό», διότι η φαντασίωση ταυτόχρονα κλείνει και ανοίγει την πρόσβαση στο πραγματικό, όπου διακυβεύεται το ενορμητικό αντικείμενο. Στο Σεμινάριο XIII, αναφερόμενος στον ζωγράφο Μαγκρίτ, επισημαίνει τη σειρά πινάκων του που απεικονίζουν έναν πίνακα μέσα σε ένα παράθυρο: «Αυτή είναι […] η εικόνα στην οποία προσέφυγα για να επεξηγήσω τη λειτουργία της φαντασίωσης».[15] Γιατί; Επειδή η φαντασίωση είναι εξίσου πλαίσιο όσο και παράθυρο, και η περίπτωση του Ανθρώπου με τους λύκους αποτελεί μια εντυπωσιακή απεικόνισή της.

Στη ζωή του, το όνειρο με τους λύκους επανέρχεται τρεις φορές, πάντα σε σχέση με αυτή τη διπλή διάσταση του πλαισίου και του παραθύρου. Αυτός ο πίνακας στο παράθυρο μερικές φορές προστατεύει από το πραγματικό, άλλες φορές παύει να το προστατεύει: τότε εκδηλώνεται μια κακή βούληση. Υπάρχει κατ' αρχάς το εναρκτήριο όνειρο της παιδικής του ηλικίας, στο οποίο μόνο μια κατατονική εικόνα, η κατατονία του ίδιου του υποκειμένου, καθηλώνει μέσα στο διπλό πλαίσιο –εικόνα και παράθυρο– μια απειλητική παρουσία που σηματοδοτεί το άγχος. Αργότερα, στις αρχές της θεραπείας με τη Ρουθ Μακ Μπράνσβικ, το υποκείμενο, σε μια κρίση παράνοιας, αφηγείται ένα άλλο όνειρο, όπου μια αγέλη γκρίζων λύκων το απειλεί. Τους χωρίζει ένας τοίχος, που μπορεί όμως ανά πάσα στιγμή να διαπεραστεί. Στο τέλος της θεραπείας, η Μπράνσβικ σημειώνει διακριτικά μια επανεξισορρόπηση της υποκειμενικότητας του Ανθρώπου με τους λύκους μέσω της επανέναρξης της δραστηριότητάς του ως ζωγράφου, που σηματοδοτείται από ένα όνειρο όπου βλέπει, από το παράθυρο και πάλι, ένα γαλήνιο τοπίο με δέντρα –χωρίς λύκους–, το οποίο θα ήθελε να ζωγραφίσει.

Η φαντασίωση, από την ονειροπόληση έως το αξίωμα που οργανώνει ολόκληρη τη ζωή ενός υποκειμένου, πέραν της ικανοποίησης που μπορεί να του προσφέρει, ενίοτε περισσότερο και από τον παρτενέρ της ζωής του, βρίσκει το παράδειγμά της στην φαντασίωση που αναδεικνύει ο Φρόυντ, ήτοι *Δέρνουν ένα παιδί*. Ο Φρόυντ προσδίδει εκεί την οιδιπόδεια άρθρωσή της, η οποία είναι σφραγισμένη από την αγάπη προς τον πατέρα, και σκιαγραφεί τη γραμματική εκείνου που προσεγγίζει ως μια φράση

[14] J. Lacan, *Le Séminaire*, livre XI, *Les Quatre Concepts fondamentaux de la psychanalyse*, κείμενο επιμελημένο από τον Ζ.-Α. Μιλέρ, Παρίσι, Seuil, 1973, σ. 41. Η πλάγια γραφή προστέθηκε από τον συγγραφέα. [Στα ελληνικά: Ζ. Λακάν, *Το Σεμινάριο*, βιβλίο XI, *Οι τέσσερις θεμελιακές έννοιες της ψυχανάλυσης*, μτφρ. Ανδρομάχη Σκαρπαλέζου, Αθήνα, Ράππας, 1982, σ. 59.]
[15] J. Lacan, *Le Séminaire*, livre XIII, ό,π., σ. 337.

προτού καταλήξει στον μαζοχισμό. Ο Λακάν επανέρχεται σε αυτό το θέμα πολλές φορές. Πρέπει να μελετήσουμε αυτές τις αναφορές, χωρίς να αγνοηθεί η παρουσία του αισθήματος της ντροπής στο υποκείμενο, το οποίο συνοδεύει την τόσο δύσκολη ομολογία αυτής της φαντασίωσης. Πώς έχουν τα πράγματα σήμερα, σε μια εποχή γενικευμένης ξεδιαντροπιάς;

Φαντασιώσεις μέσα στον κόσμο

Στις εσχατιές του Σεμιναρίου VI, οι διατυπώσεις του Λακάν για τη μετουσίωση θα μας οδηγήσουν προς μια πρώτη κατεύθυνση προκειμένου να διερευνήσουμε τι οφείλει η τέχνη στη φαντασίωση. Ο Λακάν ορίζει τη μετουσίωση «ως την ίδια τη μορφή όπου πλάθεται η επιθυμία», όπου «η ενόρμηση μπορεί να αναχθεί στο καθαρό παιχνίδι του σημαίνοντος. […] Η μετουσίωση […] είναι αυτό μέσω του οποίου η επιθυμία και το γράμμα μπορούν να εξισωθούν. Τοποθετείται ως τέτοια στο επίπεδο του λογικού υποκειμένου, εκεί όπου εγκαθίσταται και εκτυλίσσεται ό,τι είναι, κυριολεκτικώς ειπείν, δημιουργικό έργο στην τάξη του *λόγου*. Από εκεί έρχονται να ενταχθούν λίγο πολύ στην κοινωνία […] οι πολιτιστικές δραστηριότητες, με όλες τις επιπτώσεις και όλους τους κινδύνους που συνεπάγονται, μέχρι ακόμα και την αναδιαμόρφωση των καθιερωμένων προηγουμένως κομφορμισμών».[16]

Μια άλλη κατεύθυνση ανοίγει προς τα ήθη, τους τρόπους απόλαυσης που υπάρχουν, επειδή ακριβώς η σεξουαλική σχέση δεν υπάρχει. Την υποκαθιστούν κάθε είδους φαντασιώσεις. Έτσι, ο Ζακ-Αλέν Μιλέρ επισημαίνει ότι «δεν υπάρχουν σεξουαλικές νόρμες, υπάρχουν όμως κοινωνικές νόρμες». Αλλά «όπου υπάρχουν κοινωνικές νόρμες, υπάρχουν κοινωνικές αντινόρμες, οι κοινωνικές εξαιρέσεις από τη νόρμα, που συμμετέχουν στο ίδιο σύστημα»,[17] σημαντική διευκρίνιση για να εξερευνήσουμε, στο κοινωνικό πεδίο, «την παραπλάνηση της απόλαυσής μας»[18], στην οποία ανταποκρίνονται λογιών λογιών συλλογικές φαντασιώσεις. Η αχαλίνωτη αναζήτηση δηλαδή μιας ταυτότητας όπου «ο Άλλος είναι το σώμα».[19] Στο ίδιο αυτό κεφάλαιο, ο Λακάν υποστηρίζει επίσης ότι «*το ασυνείδητο είναι η πολιτική*»,

[16] J. Lacan, *Le Séminaire,* livre VI, *Le Désir et son interprétation*, κείμενο επιμελημένο από τον Ζ.-Α. Μιλέρ, Παρίσι, Seuil, 2013, σ. 571.
[17] J.-A. Miller, « Propos sur la logique du fantasme », *ό.π.*, σ. 70, 71.
[18] J. Lacan, « Télévision », *Autres écrits*, Παρίσι, Seuil, 2001, σ. 534.
[19] J. Lacan, *Le Séminaire*, livre XIV*, La Logique du fantasme*, κείμενο επιμελημένο από τον Ζ.-Α. Μιλέρ, Παρίσι, Seuil & Champ freudien Éd., σ. 311.

προσθέτοντας ότι «αυτό που ενώνει τους ανθρώπους μεταξύ τους, όπως και αυτό που τους αντιπαραθέτει, πρέπει να θεμελιωθεί ακριβώς σε αυτό του οποίου τη λογική προσπαθούμε να αρθρώσουμε […], τη λογική δηλαδή της φαντασίωσης»[20].

Για ποια πολιτική μιλάει ο Λακάν; Για εκείνη του συμπτώματος, το οποίο, σε αντίθεση με την φαντασίωση, δεν υπερβαίνεται στο τέλος μιας ανάλυσης. Να υπερβεί κανείς την φαντασίωση και, πέρα από αυτό, να ξέρει πώς να χειριστεί τα συμπτωματικά κατάλοιπα. Μήπως το τέλος μιας ανάλυσης δεν συνδέεται με αυτή τη «μέριμνα για τη Σχολή», στην οποία αναφέρθηκε πρόσφατα ο Ζακ-Αλέν Μιλέρ, εφόσον αυτή η *τεχνογνωσία*,[21] αυτό το *σύνθωμα*, θα μπορούσε να τεθεί στην υπηρεσία της Σχολής;

Μετάφραση: Ελένη Μόλαρη

Επιμέλεια μετάφρασης: Ρεζινάλντ Μπλανσέ, Δήμητρα Τουλάτου

[20] *Στο ίδιο*, σ. 317-318.
[21] *Savoir y faire*. Κυριολεκτικά: το *ξέρει να κάνει*, *να τα βγάζει πέρα*. (Σ.τ.Μ.)